

VYŠEHRA D

Karel
Schwarzenberg
HERALDIKA



Karel Schwarzenberg HERALDIKA

Heraldika čili přehled její theorie
se zřetelem k Čechám
na vývojovém základě
sepsal, kresbami objasnil
a starými vyobrazeními doložil
Karel Schwarzenberg

VYŠEHRA D

Na předsádkách:
Erby nejvyšších českých zemských úředníků
Vyobrazení z rukopisu *Tabulas insignia picta*
Polovina 18. století
Knihovna Národního muzea v Praze

Copyright © Karel Schwarzenberg, dědicové 2007

ISBN 978-80-7021-827-3

Předmluva	11
-----------------	----

I. ÚVOD DO THEORIE

1. Podstata heraldiky	15
2. Původ heraldiky	18
3. Vývoj heraldiky	26
4. Zásady heraldiky	34

II. PRÁVO NA ZNAK

1. Udělení práva	39
2. Nabytí práva	42
3. Zánik práva	45

III. ŠTÍT A JEHO OBSAH

1. Štít	47
2. Dělení štítu	51
3. Heroltská znamení	54
4. Kříže	58
5. Obecná znamení	61

IV. HELM A JEHO VÝSTROJ

1. Helm	76
2. Koruna a točenice	78
3. Klenot	79
4. Přikryvadla	83

V. HONOSNÉ KUSY

1. Řádové dekorace	86
2. Hodnostní odznaky	88
3. Koruny, čepice a klobouky	90
4. Štítonoši	99
5. Heslo a pokřik	103
6. Plášť a majestát	105

VI. PRAVIDLA PRO PŘIPOJENÍ ZNAKŮ

1. Znak hodnostní a řádový	108
2. Znak alianční	110

VII. PRAVIDLA HERALDICKÉHO VKUSU

1. Znaky šlechticů	115
2. Znaky státní	126
3. Znaky duchovenstva	134
4. Znaky měst	137
5. Znaky měšťanů	143
6. Znaky dětí nemanželských a morganatických	147

VIII. RYTÍŘSKÉ ŘÁDY

1. Vývoj řádů	152
2. Odznak	162
3. Řetěz	167
4. Stuha	169
5. Náprsní dekorace	174
6. Kroj	178

IX. PŘÍSLUŠENSTVÍ HERALDIKY

1. Herolti	182
2. Prapory	184
3. Odznaky	198

DŮLEŽITĚJŠÍ PRAMENY HERALDIKY

Staré rukopisy	207
Tisky	208
Seznam vyobrazení v textu	210
Ediční poznámka	215

Předkládám laskavému čtenáři tento přehled s dvojnásobnými rozpaky. K obyčejné pochybnosti pisatele o vlastní práci přistupuje zajisté nejistota, vzbudí-li sám předmět dosti zájmu. Předmět, přiznávám, zdá se odlehlý a lhostejný. A přece největší básníci různých národů se zajímali o heraldiku: Dante a Shakespeare jí dopřáli místa ve svých spisech, a Goethe dokonce sám vytvořil erbovní kresby. Není tedy patrně předmět zájmu nehoden. A že přistupuji k jeho zpracování, také není bez důvodů. Jsou sice mnohé a znamenité spisy, podle nichž také konečně je tento sestaven, avšak českému čtenáři jsou nepřístupné. Ve vlastním jazyku máme jen tři význačnější heraldiky: Královu, Kolářovu, Sedláčkem vydanou, a Štormovu. Než obě první již poněkud zastaraly, také nejsou přístupné každému: obě, zejména nedocenitelná v tom ohledu Kolářova, většinu svého obsahu věnují popisu českomoravských erbů, všechny konečně zdají se nám ve své theorii nedosti přehlednými, názornými a dějinám přiměřenými.

Naší práci pak obsah udává název. Je to pouhý přehled, který nepodává všechny případy a možnosti, ba dokonce, pokud se týká cizích zemí, ani všech pravidelných zjevů: nebyl by přes pečlivě volené obrázky zdaleka dostatečnou průpravou kreslířskou. Především u znakových figur (III. hlava) skutečnost, že v každé zemi, ba v každém kraji bývají jiné obvyklými a význačně utvořenými, předem vyloučila úplnost. Je to jen theorie. Ačkoli jsme totiž nakreslili a popsali na způsob příkladů mnoho erbů, zejména též pro Čechy zajímavých, nemá tento spis být žádným nalezištěm skutečných erbů, žádnou příruč-

Důvod pro
tuto knihu

obsah knihy

kou praktického heraldika. Toho odkazujeme na příslušnou literaturu. Zde podáváme pouze pravidla, podle nichž znaky vznikaly a podle nichž tedy sluší je posuzovat a kreslit. A tu jsme se chtěli vyvarovati způsobu dogmatického, pravidla jen vedle sebe řadícího, který pokládáme i dějepisně i učebně za pochybený, naopak jsme se snažili přidržet nauky vývojové, podle níž doufáme zákony heraldiky správněji a jasněji vysvětliti.

rozsah látky

Ačkoli pak jsme nechtěli opominout ani ostatní národy, u nichž se evropská heraldika hlavně vyvinula, přece jsme předně přihlíželi k Čechám. Právě proto bude se snad zdát, že pomíjíme poněkud heraldiku německou. České erbovnictví s německým totiž úzce souvisí (neboť rytířské obyčeje k nám přišly Německem), všechna pravidla, v Čechách platná, mají tedy význam i v Němcích. Na výjimky upozorníme; proto tedy, podávající českou heraldiku, nepotřebujeme se o německé šířiti. Naše neznalost je toho příčinou, že nepojednáme o erbovnictví hispanského poloostrova, ani o polském. Polské ostatně je tou měrou odlišné od ostatního, že je uměním zvláštním a k jiné heraldice lhostejným. Podobně jsme schválně pomíнули heraldiku napoleonskou. Tato je sice důležitým dokladem toho, jaký význam velký muž „hrdinské vědě“ dával, ale je výtvorem – jako celé jeho císařství – revolučním. Nezapadá do vývojových a formálních zákonů starého erbovnictví, aniž založila trvalou soustavu; konečně zájemci je snadno poučiti se o ní v knihách.

dějinné
stanovisko

Zato jinak jsme brali své příklady ze všech dob a nemohli jsme činit rozdílu mezi erby ještě používanými a těmi, které osud lidských věcí již zařadil do minulosti. Heraldika je mimo jiné též pomocnicí dějpisu: proto erb rodu kvetoucího a odumřelého, státu mocného a rozkotaného, prapor vítězný a vymizelý, znamení řádu živého a zrušeného, vše má pro ni stejný význam. Ba poněvadž rozkvět živé heraldiky spadá do věků dávno minulých, bude nám pro mnohé příklady sáhnouti raději po vzorech starších.

Než jinak bytí heraldiky není přerušeno: jestli jí přidávaly postupně nové živly věky zašlé, ještě jí přidají i časy příští, a co bude nového v duchu rozumného vývoje ze starých zásad, to se i udrží. A tak hrdinská věda trvá dále, majíc mnoho čestných vzpomínek, ale jedno nejhlavnější znamení – kterým též tuto knihu chceme zakončit.

Heraldika je nauka o znacích: totiž o učením o nich a jejich dějinách, a umění je tvořiti. Proto je heraldika zároveň věda i umění, nebo – skromněji řečeno – stojí na pomezí historických věd a výtvarných umění; dobrý heraldik je však zároveň učencem a malířem.

Nauka
o znaku

Co je to znak? *Znak je trvalé štítové znamení, určité kresby a určitých zbarvení*, a vše, co k němu může patřit. Toto vymezení určuje obor *evropské heraldiky*, a proto je třeba, abychom jeho výrazy blíže osvětlili. Mluvíme o znaku, jaký známe ze vzdělanosti západní, to jest latinského obřadu: nikoli o zjevech podobných, které známe ze vzdělanosti staroegyptské, antické, staroperské a indické, japonské, mongolské, ze života indiánů a jiných kmenů. Znak je štítové znamení. Ačkoli poznáme, že vznik našich znaků nebyl upoután jenom na štít, ačkoli mohu znak vypodobnit na čemkoli, aniž přestal být znakem, přece znakem v našem, evropsko – středověkém smyslu zvu jenom znamení určené pro štít a pravidelně na štítu znázorňované. Ale toto znamení musí být trvalé, ono musí být svému majiteli – jednotlivci, rodu nebo právnické osobě – přiděleno definitivně. Ne tak, že by se znak nemohl měnit vůbec, ale že se nemá a nemůže měnit pouhou libovůlí svého majitele a kdykoli, nýbrž jen z určitých důvodů a způsobem pro tyto příležitosti heraldikou vytvořeným. Pokud ve starší době libovůle majitelů znaky bez důležité příčiny, tedy z pouhé honosnosti, měnila, dělo se tak jen v podrobnostech a ponenáhlu. Toto

evropský
znak
je štítové
znamení

trvalé

určité
kresby

má tedy určitý blason	znamení musí být určité kresbou! Ne že by kreslíř musil napodobit vzor kresby staré, neboť možno kreslit i podle slovního popisu, nýbrž že obsah tohoto slovního údaje musí být stálý. Tedy: je-li popis čili <i>blason</i> znaku „půl koně“, mohu kreslit koně tlustého nebo hubeného s dlouhou nebo krátkou hřívou, ale nesmím nakreslit půl býka nebo koně celého. Toto
určitých zbarvení	znamení musí být určité zbarvením. Nejen totiž samo znamení musí mít udané zbarvení, třeba půl „bílého koně“, nýbrž i zbarvení štítu musí být udáno, třeba „červený štít“. Zase ovšem nejde o napodobení barvy vzoru, nýbrž o dodržení blasonu zbarvení, o čemž ještě uslyšíme. Není-li dodržen
všecko jiné je odznak	některý bod podaného námi vymezení, nejde o znak. Příklad: Námi popsáný je <i>znak</i> města Pardubic. Vidíme-li tohoto koně místo na štítu na červené korouhvi, je to pořád týž znak, poněvadž víme, že její pole nahrazuje pole štítu. Ale je-li kůň bez červeného pole, je to odznak téhož města. Je-li pak půl koně zlatého v modrém poli, je to znak Malovců, sice znaku pardubického podobný a vskutku také dějinně od něho odvozený, ale jiný znak.
znak musí obsahovat štíť	Tedy základem a podstatou znaku, tím, bez čeho znak nemůže být, je štít se svým znamením. Ale znak <i>může</i> obsahovat také jiné součásti. Tak plný malovecký znak obsahuje také
může obsahovat vrchní znak	helmu, nesoucí zlatého půlkoně a modrozlatá přikryvadla. Jakkoli ale helma s klenotem čili <i>vrchní znak</i> je důležitou a význačnou částí znaku, takže někdy může sám znak zastupovat, přece jen nemůže existovat beze znaku, k němuž patří. Tím méně pak mají samy o sobě povahu znaku ostatní předměty, tedy <i>honosné kusy</i>, které mohou ve spojení se štítem znak tvořit. Naopak, i když vrchní znak a honosné kusy k nějakému znaku právem patří, čili tento znak úplný se štítem tvoří, přece i v tomto případě samotný štít se svými znameními je a slove
a honosné kusy	<i>znakem</i>. První a základní dovedností toho, jenž se heraldice učí, je umění na spatřeném znaku rozeznat, co patří do slovního popisu, blasonu, čili do podstaty jeho, a co jsou kresebné
základem heraldiky blason	

detaily, závislé na slohu a libovůli umělce, na základě této dovednosti se naučíte spatřený znak blasonovat a naopak blasonovaný beze vzoru nakreslit.

Se smíšeným rázem heraldiky jako umění a vědy souvisí pak, že toto učení jednak je normativní, jednak popisné. Učíme se totiž pravidlům, podle nichž je nutno znaky tvořit, znázorňovat a posuzovat, než tato pravidla nebyla vytvořena vůlí jednotlivého zákonodárce, nýbrž životem. Musíme je tudíž odpozorovat na starých vzorech, na vzorech z dob živé heraldiky, což je heraldika užívaná v bitvách a turnajích. Neboť heraldika byla vytvořena nebo přejata a přizpůsobena sice se zřením na symboliku, jak o tom promluvíme, ale za praktickým účelem a nikoli snad úmyslně a soustavně, čehož důkazem je to, že žádný pramen o nějakém *zavedení* znaků *neví*. Znaky jsou naopak dílem samočinného vývoje. Teprve později, když tento nový prvek nabyl určitého, a to důležitého místa ve společenském životě, tvořili patrně rytíři a jejich příslušní služebníci, *herolti*, pravidla pro „hrdinskou vědu“. I ta se však podle zemí různila, jednak časem vyvíjela, takže sestaviti heraldiku dogmatickou, odtažitou, je postup sice častý, ale nesprávný. Neboť pravidel heraldických a jejich upotřebení nelze poznat a pochopit bez přehledu po vývoji znaků a jeho pohnutkách. Totéž je pravda o praktickém, to jest malířském nebo sochařském a ryteckém užití heraldických znalostí. Pokusíme se sice v této knize podati pokud jen možno názorný a povšechný přehled erbovnictví, jeho zásad a vzniku jejich, nepopíráme zároveň, že dnešní pracovník může a někdy má na těchto zásadách pracovat samostatně, to jest s ohledem na dnešní stavební a dekorativní sloh, proto přece jen zůstává znalost a řekl bych styk se starými památkami první a nezbytnou podmínkou spolehlivé, to jest chápavé heraldické tvorby. Umělec, který kreslí erb „aus der Tiefe seines Gemüts“ (jako známého velblouda), totiž z pouhého ideového studia a odtažitého vkusu, ale bez názorové znalosti skutečných památek

co jsou
heraldická
pravidla

odpozoro-
vaná na živé
heraldice

ustálená
od heroltů

učíme se
na starých
památkách

živého erbovnictví, takový umělec může jednou, dvakrát a desetkrát podat zdařilý výkon, ale nikdy nevíte, kdy vás postraší zrůdou, heraldický rozum bijící v tvář. A tak nelze vstupní stat tohoto spisu zakončit lépe nežli ujištěním, že heraldik, činící si nárok na praktické tvoření, nemůže nikdy příliš proniknout vzhledem starých vzorů: že svou paměť nikdy nemůže dostatečně jimi naplnit. Heraldika konečně je věc spjatá svým vznikem s jedním dějinným obdobím a proto její milovníci musejí dbát především na staré vzory.

2.

PŮVOD HERALDIKY

Znaky
vznikly
mezi první
a druhou
kruciatou

vysvětlení

Původ znaků je otázkou, která heraldiky zajímala odedávna. Abychom ji mohli poněkud vhodně řešit, musíme pomyslet na dobu, kdy se znaky objevují. Terminus a quo je konec XI. století, neboť čaloun z Bayeux na štítech má sice náměty ze znaků známé, zvláště draky (2.), ale je dokázáno, že skutečných dědičných znaků neobsahuje. Terminus ad quem je polovina XII. století, kdy už zprávy o znacích máme. Tedy se znaky objevily za prvních křížových výprav. To není nic nového, to bylo vždycky známo. Avšak původ znaků od křížáků byl zpravidla líčen s tolika nespolehlivými a nemožnými údaji, že konečně novější dějepisci si tu nevěděli rady. Ačkoli pak víme nebo se můžeme domyslet, které úvahy účelnosti mohly vést křížáky, příslušníky poměrně ohromných vojsk těžkooděnců, aby se postavili poznávací odznaky, přece jen jednak je jasno, že podobné úvahy mohly být i dřív i později, jednak zase je známo, že významné a složité zjevy, jako je heraldika, se nerodí z ničeho, nýbrž pravidlem navazují na starší nějaký prvek. Máme-li tedy pochopit, odkud se znaky berou, musíme uvážit jednak jejich obsah, jednak svět, z něhož tento obsah může pocházet.

technika
štítlů

Do jisté míry obsah znaků, čili štítová znamení, vysvětlují se technikou štítové výzdoby. Ta, jak nám dosvědčují obrazy,

památky i líčení, byla rozličná. Když už heraldika zde byla, znaky byly ovšem prováděny uměle z tlačené kůže nebo dílem zlatnickým – ale to je pozdější vývoj (byť poměrně časný: XIII. století). Původně štít byl buď kován, nebo malován, nebo potažen látkou, nebo koží. Ale nejde jen o štít samotný. Svými znameními zdobili rytíři také své bojové oděvy, své prapory a dokonce příkrývky koní. Tu ovšem přicházely v úvahu toliko látky: sešívané, vyšívané, tkané.

ozdobné
látky

Látky té doby, rozumí se, byly zdobený obecnou ornamentikou románského slohu: a tato ornamentika a symbolika se vyvíjela pod stálým vlivem východu. Tento vliv pak byl tvořen zejména vzácnými tkaninami, které do západní Evropy z východu docházely. Rytíři na křížových výpravách si tyto tkaniny opatřovali přímo na místě a bezpochyby se jimi na tažení zdobili. Oni se totiž na východě seznamovali s vyšší vzdělaností: jednak vůbec, zejména však ve světě vojenském čili rytířském. V Malé Asii, kde právě se boje střídaly, žilo byzantské rytířstvo, jak směle smíme nazvat třídu ozbrojených zemanů; a v předešlých stolecích na tomtéž území bojovali Byzantáné proti Peršanům. Avšak říše Sasánovců měla také své rytířstvo, jízdné těžkooděnce, a což nás musí zajímat – tito perští rytíři měli znaky.

východní
tkaniny

perské
rytířstvo

Firdúsi nám v nesmrtelné „Knize králů“ líčí korouhve perských bohatýrů, a tak se dovídáme, že na nich byla tato znamení: *lev, tygr, levhart, vlk, kanec, zubr, slon, osel, orlice, drak, slunce, měsíc*. S výjimkou osla, kterého na Západě znají jen krotkého, všechna tato znamení ve své heraldice vídáme. Nebyla ostatně bez symbolického významu, který je právě důvodem jejich rozšíření. Tak orlice, jak i z Xenofonta známe, byla královským polním znamením, a to proto, poněvadž zosobňovala porážku nepřátel (verethragna) – výron božství. Podobného ducha vítězství zosobňoval drak, a také kanec byl takovým posvátným znamením. Než tato znamení měla i starší minulost. V Babylonii totiž, odkud Peršané svou výtvarnou vzdělanost brali, byla také už tato posvátná znamení bohů: lev, drak, býk (kerúb),

znaky
u Firdúsiho

náměty
babylonské

symboly
sasánovské

orlice, gryf, had, ryba, slunce, měsíc, strom života; ta tedy přešla do symboliky iránské. Jinak vídáme v perském umění doby sasánovské, která s restauračním zápalem obnovovala náměty a zejména ovšem královské symboly staré říše – obraz samého krále jakožto bojovníka či lovce na koni – berana, zosobnění nebeského ohně (hvarna), živlu vítězství a království, který krále neviditelně provází a při změně režimu přechází k novému pánovi – křídlatého koně – husu – (obojí také královská zvířata, zdobená někdy diadémy) – kohouta (v mnoha mytologiích odznak slunečního božstva) – kozorožce (pána iránských hor) – psa (posvátné zvíře Zarathuštrových ctitelů) – a hrad, nebeský či královský. Z Persie se tato znamení rozcházela na všechny strany. Dospěla na východ, kde se obohacovala novými náměty a významy – na sever ke kočovníkům, kteří tyto náměty zpracovávali ornamentálním slohem – a přes ně ke Germánům a Keltům, kteří takřka všechny tyto náměty pojali do svého bájesloví.

rozšířeny po
Asii a Evropě

ve
Středomoří
antickém

Středomoří antické, pravda, mnoho z nich už znalo dávno. Orel Diův, drak Apollona Pythického, mykenský lev budiž uveden za příklad. Ale zesílení východního vlivu, které nastalo římským dobytím Malé Asie, Syrie, Armenie a pak dlouhými válkami proti Parthům a Sasánovcům, rozšířilo po Říši, po Středomoří, nábožnost Semitů a iránských Arijců, zejména pak také její symboliku. Vidíme na příklad, kterak gnostičtí ofité přidělovali zvířecí podoby sedmi archandělům: Michalu – lva, Urielu – býka, Rafaelu – draka, Gabrielu – orla, dalším medvěda, psa a osla, samé nám známé podoby. Také jiné náměty heraldiky, které mají své předchůdce ve tkáních, znamenají něco ve východní posvátné symbolice: páv a jeho odvozenina ohnivák, znamení nesmrtelnosti, sokol spojený s představami slunce a království, jednorožec. Důležitější heraldická zvířata známe i v symbolice čínské. Bývá tam lev, drak, ohnivák, slon, jednorožec – vše zvířata v čínské přírodě nevidaná a přišlá tam z Persie a Indie.

za
synkretismu

gnostičtí
archanděl

symboly
čínské

Nyní si přehlédněme, které náměty naší heraldiky vídáme na byzantských tkaninách. Jsou to: *jezdec, lev, pardál, pes, tur, slon, beran, kozel* – rozuměj horský, *kozoroh, jelen, zajíc, páv, sokol, husa, labuť, kohout, orlice, orel, ohnivák, gryf, pegas, jednorozec, mořská panna, had, ryba, růže, lilie*, srdčitý či *lipový list*, jetelový čili *trojlist* – oba je vidět na slavné bamberské látce – *strom, hrad*. A dodejme, že uvidíme na těchto tkaninách málo jiných přírodních námětů.

náměty
byzantských
tkaniv

Nuže, je-li pak řada rozšířených přírodních námětů heraldických docela shodná s řadou námětů nebo symbolů byzantských tkanin? Nepřidal evropský sever nic ze svého? Přidal. Mimo tyto byzantské náměty bývají ve znacích často: medvěd a vlk – kterého jsme už potkali v Persii – a pak havran. A je hodno pozoru, že tato zvířata mají význam v germánském bájesloví. Vidno, že nazdařbůh si rytíři znaky nestanovili.

náměty
severské

Z toho, co jsme řekli, z prostého výčtu symbolických ornamentů perských a byzantských, zdál by se plynouti jasný závěr. Heraldika byla přejata z byzantské ornamentiky, která byla přejata rytířstvem byzantským od rytířstva sasánovského, kterému sloužila tato ornamentika za heraldiku. Než proti tomuto tvrzení a jeho závěrům nutno postavit námítky. I když připustíme totiž, že heraldika čerpala z byzantské ornamentiky, která od persko – syrské ovšem pochází, není tím dokázáno, že by od Peršanů přes Byzantány k Frankům bylo přešlo také heraldické užití této ornamentiky. Na to je časový odstup příliš veliký: říše Sasánovců hyne v polovici sedmého století, západní heraldika se objevuje v polovici dvanáctého: půl tisíciletí! A nemáme žádných dokladů, že by spojovací člen, právě Byzantáné, byli heraldiky užívali. Máme sice už před r. 1204 doklady quasi-heraldického užití orlice a orla v byzantském světě, ale to možno přičísti západnickým sklonům posledních cařihradských Komnenovců, jejich zálibě ve franckém rytířství.

perský
původ
heraldiky

možno
popřít

časová
mezera
500 let

chybějící
článek

Ale proti těmto námítkám lze postavit jiné. Co se časového odstupu týče, samo nesporné udržení námětů je dokladem

námítky lze
vyvracet